

מועדים לשיחה
קריאות חדשות בחגי ישראל

הרב יונתן זקס

מועדים לשיחה

קריאות חדשות בחגי ישראל

מאנגלית: צור ארליך

Jonathan Sacks
Ceremony & Celebration
Introduction to the Holidays

© כל הזכויות שמורות ליונתן זקס, 2019
כל הזכויות בעברית שמורות לספרי מגיד, הוצאת קורן, 2019
ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534
www.maggidbooks.com

עורכים אחראים: גילה פייז, ראובן ציגלר
עורכת משנה: אפרת גרוס
עריכה לשונית: הניה קולומבוס
הגהה: דוד ברוקנר
עימוד: חיה זיידבנד
עיצוב כריכה: אביגיל כהן
תמונת העטיפה: יורם רענן, ירושלים בנרות

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשרר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-526-272-8 ISBN
נדפס בישראל 2019 Printed in Israel

לעילוי נשמות הורינו האהובים
פינחס בן יעקב אשר
וגולדה בת ישראל דוד איז ע"ה

עזריאל בן אריה לייב
ומעניה בת יצחק שרטור ע"ה

ד"ר רוברט ודכי שרטור

תוכן עניינים

ראש השנה

1	זה היום תחילת מעשיך
3	התעלומה
4	יום השנה לבריאה
5	מלכות ה'
7	ההכתרה
9	גלות ושיבה
10	ההתחדשות הגדולה
12	אחריותו של הפרט
14	יום הדין
16	עבר, הווה ועתיד
18	מה אומר לנו ראש השנה

יום כיפור

23	המצא לנו מחילה
28	היסטוריה קצרה של הסליחה
37	שני סוגים של כפרה
47	איחוד שתי ההמיספרות
56	תובנות חדשות בכתובים ישנים
71	יום כיפור - כיצד הוא משנה אותנו

סוכות

83	זמן שמחתנו . . . . .
88	החג הכפול . . . . .
94	הספר המוזר ביותר בתנ"ך . . . . .
119	מהי סוכה? . . . . .
127	ארבעת המינים . . . . .
132	שמיני עצרת . . . . .
135	שמחת תורה . . . . .
140	סוכות לזמננו . . . . .

פסח

143	למצוא חופש . . . . .
143	פסח והמשימה היהודית . . . . .
145	הטרמות ליציאת מצרים . . . . .
148	טעמי המצוות . . . . .
153	אוזימנדיאס . . . . .
161	פוליטיקה של יציאת מצרים . . . . .
167	עתידו של העבר . . . . .
173	העומר: שלושה עיונים . . . . .
193	שיר השירים: האמונה כאהבה . . . . .
209	חידוש הברית: הפטרת יום טוב שני של גלויות . . . . .
213	קריעת ים סוף: על קריאת התורה בשביעי של פסח . . . . .
218	אמפתיה לאויב: על כמה מהלכות פסח ומנהגיו . . . . .

שבועות

225	הגדולה מכל המתנות . . . . .
225	תעלומת שבועות . . . . .
245	מה קרה בהר סיני? . . . . .
259	רות: ספר הנאמנות והאהבה . . . . .
278	שבועות היום . . . . .
281	על אודות המחבר . . . . .

ראש השנה

זה היום תחילת מעשיך

עשרת הימים שמראש השנה עד יום כיפור הם מוקד הקודש של הזמן היהודי. האווירה בבית הכנסת דחוסה. כמעט שאפשר לגעת בשכינה השורה בו. הנביא ישעיהו אמר, "דַרְשׁוּ ה' בְּהַמְצָאוֹ, קְרָאֵהוּ בְּהִיטָוֹ קְרוֹב" (נה, ו). רבותינו שרו עם הפסוק הזה. מה פשרו? הרי ה' נמצא בכל זמן ובכל מקום. הוא קרוב תמיד. איך אפשר לדבר על זמן מוגבל שבו הוא נמצא וקרוב?

זו הייתה תשובתם: "אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים"¹. משמע, ה' קרוב אלינו תמיד, אבל אנחנו לא תמיד קרובים אליו. הוא נמצא תמיד, אבל לא תמיד אנחנו יוצאים לחפש אותו. כדי שנרגיש את קרבתו של ה' נדרש מאיתנו מאמץ מיוחד. כדי להגיע אל האינסופי שבמרחב הסופי, כדי לפגוש את הנצחי שבלב הזמן, כדי לחוש במה שמעבר לחושים, נדרש מיקוד בלתי רגיל.

דרושה דרמה של קדושה, המתרחשת במקום הקדוש, בבית הכנסת, בקדושים שבזמנים, הימים הנוראים. דרוש, תחילה, קול רם ונוקב שיחרידנו מתודעת היום-יום אל מודעות של עמידה בתוך דבר מה עצום ונשגב: קול השופר. אנו צריכים להתקרב אל ה' כדי שה' ירגיש קרוב אלינו. זה הדבר המתחולל בעשרת ימי תשובה, והוא מתחיל בראש השנה.

העולם, כך נדמה, הופך לאולם משפט. אלוהים עצמו הוא השופט. השופר מודיע כי הישיבה החלה, ואנו, הנידונים, נותנים דין וחשבון על חיינו. אם נכנסים אל החוויה הזו כיאות, יש בכוחה להטות את חיינו אל מסלול חדש. היא מאלצת אותנו לשאול את השאלות שהרות-גורל מהן לא נשאל אף פעם: מי אני? למה אני כאן? איך עליי לחיות את חיי? איך חייתי אותם עד עכשיו? איך השתמשתי במתנתו הגדולה ביותר של אלוהים, הזמן? למי עשיתי עוול, ואיך אני יכול לתקנו? איפה

1. ראש השנה יח ע"א.

נכשלתי, ואיך אתגבר על כישלונותיי? מה בחיי מקולקל וטעון תיקון? איזה פרק אכתוב בספר החיים? חיים שאין בוחנים אותם, אמר פילוסוף אחד, אינם ראויים לְהִתְחַיֵּת. מי שחווה את ראש השנה ואת יום כיפור כפי שיש לחוות אותם, חייו הם חיים שנבחנו.

אלה הם ימים של התבוננות פנימית והרהורים. ימים שאנו עומדים בהם אל מול פניו הגלויים של האינסוף, ויודעים מה קצרים ושבריריים הם החיים ומה קצר הוא הזמן הקצוב לנו על פני האדמה. זו יכולה להיות, וצריכה להיות, חוויה משנת-חיים. לצערנו, לא תמיד היא כזו. התפילות ארוכות. חלקן קשות להבנה, בייחוד הפיוטים עמוסי האקרוסטיכונים ומשחקי המילים הנדירות. חלק אחר מהן עלול להיראות לנו רחוק מעולמנו. הדימוי המרכזי בראש השנה הוא של ה' כמלך היושב על כס המשפט. דימוי זה היה פעם מתבקש מאליו, אך כיום יש פחות מלכים משהיו, וגם אותם מעטים שישנם נושאים בדרך כלל בתפקיד ייצוגי ולא שיפוטי. התפילות שאנו אומרים בראש השנה נוצרו לאורך שלושת אלפים שנה, ורבות מהן צריכות פענוח כדי שידברו אל ליבנו כיום.

למרות זאת, אחיזתם של ראש השנה ויום כיפור בעולמו הרוחני של היהודי לא קהתה ולא רפתה. גם יהודים המנוכרים ליהדותם רוב ימות השנה באים בהם לבית הכנסת, ודרמת בית המשפט הארוכה בעולם נמשכת כך גם בימינו: הוויכוח המתמשך בין אלוהים לעמו על גורלו של הצדק ועל צדקתו של הגורל, ויכוח שהחל כשאברהם קרא לאלוהים לראשונה "שופט כל הארץ" ולא פסק מאז, ויכוח שגרם לאלברט איינשטיין לומר כי בגלל "האהבה הכמעט קנאית של היהודים לצדק" הוא מודה למזלו על שנולד יהודי.

אין עוד כיהודים עם שהאמין באורח צלול כל כך ולאורך זמן רב כל כך שלחיים יש תכלית; שהעולם הזה הוא זירה של מאבק על הצדק ועל כבוד האדם; שאנחנו, כל אחד מאיתנו, חופשיים, בעלי אחריות ובעלי יכולת לעצב את חיינו על פי הנעלים שבערכינו. אנחנו כאן בשביל משהו. נבראנו באהבה ובסליחה בידי אלוהי האהבה והסליחה המבקש מאיתנו לאהוב ולסלוח. וגם אם פעם אחר פעם איננו מממשים את השאיפות הללו, אלוהים נותן לנו שוב ושוב את ההזדמנות ואת הכוח להתחיל מחדש. בראש השנה וביום כיפור, הקדושים בימיו של עם קדוש, אלוהים מזמן אותנו לגדולה.

בפרק הזה אספר את סיפורו של ראש השנה, ואראה מה יכולה להיות משמעותו בשבילנו.

זה היום תחילת מעשיך

התעלומה

המבקש למצוא בחמשת חומשי תורה את משמעותו של היום הזה נתקל בתעלומה. רק פעמיים נוגעת התורה בנושא, והמידע שהיא מספקת בהן עמום:

וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לְאָמֹר, דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר: בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ יְהִיֶה לָכֶם שַׁבָּתוֹן, זְכוֹרֹן תְּרוּעָה מִקְרָא קֹדֶשׁ (ויקרא כג, כג-כד).
וּבַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ מִקְרָא קֹדֶשׁ יְהִיֶה לָכֶם. כָּל מְלֹאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ, יוֹם תְּרוּעָה יְהִיֶה לָכֶם (במדבר כט, א).

לבד מפרטי הקורבנות, זה הכול. אין שום הסבר מה היום הזה מייצג, או מה מסמל צליל התרועה. התורה גם אינה אומרת באיזה כלי משמיעים אותה. זו יכולה להיות קרן של חיה, אך באותה מידה הכוונה יכולה להיות גם לחצוצרות שבני ישראל נצטוו לעשות ולתקוע בהן למקרא העדה ובאירועים מיוחדים (במדבר י, א-י). המוטיבים המרכזיים של המועדים האחרים - המצה והמרור בפסח, הסוכות בחג הסוכות, התענית ביום כיפור - לכולם ערך סמלי. אנחנו יודעים מה משמעותם וכיצד הם קשורים למהותו של היום. אך התורה אינה אומרת לנו מה קול התרועה מסמל. האם זהו קול של שמחה, של אזהרה, של בכי? איננו יודעים.²

התורה אף אינה משתמשת, לא כאן ולא בהקשר אחר, במונח "ראש השנה". הוא מופיע בתנ"ך כולו רק במקום אחד, המתייחס דווקא ליום כיפור: "בְּעֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ שָׁנָה לְגִלּוֹתֵינוּ בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בְּאַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה אַחַר אֲשֶׁר הִפְתָּה הָעִיר, בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה הָיְתָה עָלַי יַד ה' וַיָּבֵא אֹתִי שָׁמָּה" (יחזקאל מ, א). התורה אף מבהירה בפסוקים שציטטנו שהיום שאנו קוראים לו ראש השנה איננו ראשיתה של השנה: היא מציינת אותו כיומו הראשון של החודש השביעי, לא של הראשון. החודש הראשון הוא ניסן.

אם כן, איך הגענו לחג ראש השנה שאנו מכירים כיום?
בשלבים הראשונים בהתפתחותו של עובר, כשעדיין אין הוא אלא צרור קטן של תאים, הוא כבר מכיל את הגנום, את שרשרת הדנ"א הארוכה שתצמיח ילד ולימים גם אדם בוגר. המבנה הגנטי שעתידי לעצב את האדם הזה נמצא שם כבר מההתחלה. כך הוא גם ביהדות. "מקרא, משנה, תלמוד ואגדה - אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד

2. רבנו בחיי, כד הקמח, ראש השנה, מאמר שני.

להורות לפני רבו כבר נאמר למשה בסיני³. התפתחותו של ראש השנה הייתה גנוזה כבר בגרעינו הראשון. אך כדי לדעת כיצד התפתח, עלינו לפצח את הרמזים.

יום השנה לבריאה

אנו מתבוננים בפסוקים המעטים על ראש השנה, ומבחינים תחילה בתאריך שהוא חל בו: "בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ". המספר שבע מאותת תמיד על קדושה - בייחוד כשהוא מציין זמן. הדבר הראשון שהוכרז בתורה קדוש הוא היום השביעי, שבת (בראשית ב, א-ג). השנה השביעית, שנת השמיטה, קדושה אף היא. אין עובדים בה בשדות. הארץ נהנית ממנוחה. החובות נשמטים. אחרי שבעה מחזורי שמיטה, בשנה החמישים, באה שנת היובל, שבה, נוסף על כל אלה, רוב נחלות-האבות חוזרות לבעליהן הקודמים. החודש השביעי הולם את התבנית הזו. חודש זה הוא לשנה מה שיום השבת הוא לשבוע, מה ששנת השמיטה היא למחזור השנים, ומה ששנת היובל היא למחזור השנים הגדול. זהו זמן קדוש.

המייחד את קדושת החוליה השביעית ברצף הזמן הוא ציונה של הקדושה בהפסקת עבודה. בפרק הזמן השביעי הזה אנו מפסיקים ליצור וזוכרים שאנו עצמנו נוצרנו. אנו מפסיקים לברוא וזוכרים שאנו ברואים. אנחנו, וכל היקום, וגם הזמן עצמו - כולנו פרי מלאכתה של יד הגדולה ממידת אדם וגבוהה מהשגתו. בשביעי - יהיה זה יום, חודש או שנה - אנו ממקדים את הקשב שלנו באלוהים, בורא הכול. ראש השנה הוא חג של בריאה.

במבט נוסף אנו מגלים שביהדות יש מערכת זמנים כפולה - המייצגת שניות ייחודית שיש ביהדות כמכלול. מצד אחד, אלוהים הוא הבורא, עושה שמיים וארץ ויוצרם של כל היצורים. אך אלוהים הוא גם הגואל, שפדה את עמו מעבדות מצרים והובילם דרך המדבר אל ארץ ישראל. הוא האל המתגלה שדיבר אל בני ישראל בהר סיני, כרת איתם ברית, נתן להם חוקים, ומעת לעת מסר להם את דבריו כפי נביאיו. בריאתו של אלוהים היא אוניברסלית. גאולתו והתגלותו פרטיקולריות. הן נועדו לעם ישראל, העם אשר בתולדותיו ובאורחות חיו מעיד על קיומו של אלוהים ועל התערבותו בעולם. שני מחזורי הזמן בשנה היהודית מייצגים שניות זו. המחזור האחד - פסח, שבועות וסוכות - עניינו גאולה והתגלות. חגים אלה מציינים את דרך

3. ירושלמי, פאה ב, ד.

זה היום תחילת מעשיך

פעולתו של ה' בהיסטוריה, שהיא התוויית קורותיו של עם ישראל. המחזור השני - היום השביעי, החודש השביעי והשנה השביעית - עניינו הבריאה, אלוהים בזיקתו אל היקום כמכלול.

הרי לנו תוכנה ראשונה על פשרו של היום. בראש השנה אנו חוגגים את היות העולם פרי מלאכתו של אלוהים. היו מחז"ל שראו בו את ראש השנה לבריאת העולם. זהו נושאה של חטיבת ה"זיכרונות" בתפילת המוסף של החג, האמצעית משלוש החטיבות המיוחדות לו - מלכויות, זיכרונות ושופרות: "אתה זוכר מעשה עולם ופוקד כל יצורי קדם... זה היום תחילת מעשיך, זיכרון ליום ראשון". הד לכך נשמע בפזמון החוזר השוזר את פרקי התפילה, "היום הרת עולם".

האוניברסליות של תפילות ראש השנה, עיסוקן באנושות ובבריאה, אינה נמצאת בתפילות שלוש הרגלים פסח, שבועות וסוכות. ברכת היום בתפילת העמידה במועדים אלה נפתחת במילים "אתה בחרתנו מכל העמים". אנו העם הנבחר, אומרת תפילת הרגלים. לעומתה, בתפילת ראש השנה אנו אומרים "ובכן, תן פחדך... על כל מה שבראת" - ביטוי לאוניברסליות מלאה. פסח, שבועות וסוכות מספרים לנו מהו להיות יהודי. ראש השנה אומר מהו להיות אדם.

מלכות ה'

הרמז הבא ניתן לנו בשמות שהתורה נותנת לחג, "יום תרועה" ו"זכרון תרועה". מהי תרועה? בהקשרים האחרים במקרא תרועה היא צליל המופק מכלי נשיפה, או, בכמה מקרים, צעקה או בכי של המון אדם.

מהם אותם כלי נשיפה? חצוצרות הכסף שבני ישראל עשו במדבר שימשו לתקיעה ולתרועה: תקיעה למקרא העדה, ותרועה להודיע שהגיע הזמן להתחיל במסע נוסף (במדבר י, א-ז). אם כן, אולי גם התרועה של ראש השנה מופקת בחצוצרה. חז"ל פסלו אפשרות זו מסיבה פשוטה.

ראש השנה איננו המועד היחיד בחודש השביעי שמושמעת בו תרועה. אחת לחמישים שנה, בשנת היובל, נשמעת תרועה ביום העשירי בחודש זה, יום הכיפורים. היא מציינת את שחרור העבדים בשנה זו ואת החזרת נחלות האבות לבעליהן הראשונים. על היובל כתובות בתורה המילים המפורסמות שנחרתו לימים על פעמון החירות של ארצות הברית, "וּקְרָאתֶם דְּרוֹר בְּאָרֶץ לְכָל יִשְׂרָאֵל" (ויקרא כה, י). הפסוק הקודם לפסוק זה מציינ במפורש שיש להפיק את התרועה הזו משופר:

וְהַעֲבַרְתָּ שׁוֹפָר תְּרוּעָה; בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּעֶשְׂרֵי לַחֹדֶשׁ בְּיוֹם הַכַּפָּרִים תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר
בְּכָל אֲרָצְכֶם (ויקרא כה, ט).

המילה "יובל" עצמה פירושה גם קרן אֵיל ("בְּמִשְׁךָ הַיָּבֵל הִמָּה יַעֲלוּ בָּהֶר", שמות יט, יג). מתרועעת השופר של היובל הקישו חז"ל לתרועה שבחודש השביעי באחד לחודש. במה התייחד השופר? בכמה מקומות במקרא קול השופר הוא קול המלחמה (ראו למשל יהושע ו; שמואל א' ד; ירמיהו ד, יט; מט, ב). קול השופר מאפיין במקרא גם חגיגה. כשהמלך דוד הביא את ארון הברית לירושלים, הוא רקד והעם צהל "בְּתְרוּעָה וּבְקוֹל שׁוֹפָר" (שמואל ב' ו, טו). אך בכמה וכמה מקומות, בייחוד בספרי המקרא ההיסטוריים, קול השופר נשמע בהכתרת מלך. כך נאמר על המלכת שלמה:

וַיִּקַּח צְדוֹק הַכֹּהֵן אֶת קֶרֶן הַשֶּׁמֶן מִן הָאֵהָל וַיִּמְשַׁח אֶת שְׁלֹמֹה. וַיִּתְקְעוּ בַשׁוֹפָר
וַיֹּאמְרוּ כָּל הָעָם, "יַחֲיֵי הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה" (מלכים א' א, לט).

וכך בהימשח יהוא למלך על ישראל:

וַיִּמְהָרוּ וַיִּקְחוּ אִישׁ בְּגָדוֹ וַיִּשִּׂמוּ תַחְתָּיו אֶל גֵּרֵם הַמַּעֲלוֹת וַיִּתְקְעוּ בַשׁוֹפָר וַיֹּאמְרוּ,
"מֶלֶךְ יְהוּא" (מלכים ב' ט, יג).

כזו הייתה גם מזימתו של אבשלום בן דוד:

וַיִּשְׁלַח אֲבִשְׁלוֹם מְרַגְלִים בְּכָל שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר: כִּשְׂמַעְכֶּם אֶת קוֹל הַשֹּׁפָר
וַאֲמַרְתֶּם, "מֶלֶךְ אֲבִשְׁלוֹם בְּחֶבְרוֹן" (שמואל ב' טו, י).

גם ספר תהלים קושר שופר להכתרה - אך לא להכתרת מלך בשר ודם, אלא להכרזה על ה' כמלך. במזמור מז, הנאמר בקהילות רבות לפני תקיעת השופר, נמצאים פסוקי מפתח אלה:

עֲלֵה אֱלֹהִים בְּתְרוּעָה, ה' בְּקוֹל שׁוֹפָר.
זַמְרוּ אֱלֹהִים זְמִירוֹ, זַמְרוּ לְמִלְכֵנוּ זְמִירוֹ.
כִּי מֶלֶךְ כָּל הָאָרֶץ אֱלֹהִים, זַמְרוּ מִשְׁכִּיל (תהלים מז, ו-ח).

זה היום תחילת מעשיך

מזמור צח יוצר זיקה ברורה בין מלכות ה' לבין היותו שופט.

בְּחִצְצֹרוֹת וְקוֹל שׁוֹפָר הָרִיעוּ לְפָנַי הַמֶּלֶךְ ה'...
לְפָנַי ה' כִּי בָא לְשֹׁפֵט הָאָרֶץ,
יִשְׁפֹּט תָּבֵל בְּצַדֵּק וְעַמִּים בְּמִישָׁרִים (פסוקים ו, ט).

וכך אנו מגיעים לממד הגדול השני של ראש השנה. אנו מציינים ביום הזה את מלכות אלוהים. ממד זה טבע אף הוא את חותמו על תפילות החג. מילת המפתח היא "מלך" - החזון פותח את חלקו בתפילת שחרית בזמרה דרמטית של המילה "המלך". הברכה השלישית בתפילת עמידה, הנחתמת בדרך כלל במילים "האל הקדוש", נחתמת בראש השנה ובעשרת ימי תשובה בנוסחה "המלך הקדוש". ובלט מכול הוא פרק ה"מלכויות" הפותח את שלישיית מלכויות, זיכרונות ושופרות שהזכרנו, זו הניצבת בלב תפילת מוסף. ברכה ארוכה זו מיוסדת על סדרת פסוקים המתארים את מלכות ה'. בראש השנה אנו מציינים לא רק את היות ה' בורא העולם, אלא גם את היותו שליט.

ההכתרה

רעיון מלכות האלוהים נשמע פשוט, שגרתו אפילו, אך אין הוא כזה כלל. בימי קדם הוא היה ייחודי לעם ישראל. ברבות הימים השפיע על התפתחות החופש במערב. היסטוריון יהודי בן המאה הראשונה לספירה, יוספוס פלאוויוס (יוסף בן מתתיהו) עמד על הרדיקליות של רעיון זה. יוספוס כתב על היהדות בשפה היוונית, וכשנדרש לעניין המבנה השלטוני שהיהדות מתווה לא מצא בלשון היוונית מילה הולמת. ליוונים היו מונחים לרוב הדברים. הם היו הוגי הדעות השיטתיים הראשונים בעולם. אפלטון בחיבורו המדינה ואריסטו בספרו הפוליטיקה סקרו את כל סוגי המשטר המוכרים - רודנות, מלוכה, אוליגרכיה, אריסטוקרטיה ודמוקרטיה. אך לשיטת המשטר העברית לא היה להם מונח, ויוספוס הצטרך להמציא מונח חדש ולבאר. המונח היה "תיאוקרטיה": שלטון האל לברו. זוהי התפיסה שביטא גדעון, האיש שהוביל את שבטי ישראל לניצחון על המדיינים. כשהעם ביקש להמליכו ענה: "לא אֶמְשַׁל אֲנִי בָכֶם וְלֹא יִמְשַׁל בְּנֵי בָכֶם; ה' יִמְשַׁל בְּכֶם" (שופטים ה, כג). אומנם לימים המליכו בני ישראל מלך, ולאורך הדורות הם פיתחו שיטות ממשל נוספות: שופטים, זקנים, ראשי שבטים, ראשי גולה, ועדי קהילות, ובמדינת ישראל

המודרנית - דמוקרטית. אבל המושל העליון של עם ישראל היה אלוהים לברו. לשום שליט בשר ודם לא ניתנה סמכות מוחלטת. הנביאים יכלו למתוח ביקורת על המלכים. אנשים מהשורה יכלו שלא לציית להוראה בלתי מוסרית. ריבונות האל פירושה שישנם גבולות מוסריים לשימוש בכוח. הצדק הוא ריבונה של העוצמה. אלה היו רעיונות מהפכניים, ועודם כאלה.

רעיונות אלה מסבירים גם את התופעה המדהימה ביותר בהיסטוריה היהודית: העובדה שהיהודים שמרו על זהותם הלאומית לאורך אלפיים שנות גלות, כשהם מפורזים ברחבי העולם. בכל מקום שהיו, אלוהים נשאר מלכם והם נשארו עמו. ביטוי קולע לכך יש בתפילת "עלינו לשבח", שנכתבה במקורה לראש השנה כפתיחה לפסוקי המלכויות: "הוא אלוהינו, אין עוד; אמת מלכנו, אפס זולתו".

יש קשר ישיר בין מלוכה לבריאה, ואפשר להסבירו בפשטות. אלוהים ברא את העולם. לפיכך אלוהים הוא בעליו של העולם. מכאן שאלוהים הוא ריבוננו העליון של העולם, שהרי הוא יכול לקבוע את התנאים והנסיבות שאנו נתונים להם בעולם. הדבר נכון לאנושות כולה.

זה היסוד לפסקה השנייה ב"עלינו לשבח", פסקה של חזון ותקווה לימים שבהם "כל בני בשר יקראו בשמך" ו"יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך, תישבע כל לשון". אלוהי ההתגלות והגאולה הוא אלוהי ישראל. אלוהי הבריאה הוא אלוהי האנושות כולה. אך זהו אותו אלוהים. מכאן נבואתו של זכריה המצוטטת בסוף "עלינו לשבח", "וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ, בַּיּוֹם הַהוּא יְהִי ה' אֶחָד וְשִׁמוֹ אֶחָד" (יד, ט). בתשתית הדברים נמצא הרעיון שאולי הוא המרשים מכולם. "אין מלך בלא עם".⁴ העובדה שעם ישראל קיבל עליו את מלכותו של אלוהים, ואת בריתו עם אלוהים אימץ לו לחוקה, משמעה שעם ישראל מעיד על אלוהים בעצם קיומו ובאורח חייו. לכך מכוון משורר תהלים באומרו "וְאַתָּה קְדוֹשׁ יוֹשֵׁב תְּהִלּוֹת יִשְׂרָאֵל" (כב, ד). תהילות ישראל הן הסמל המוחשי למלכותו של אלוהים. הדבר מאציל עלינו הוד בלתי רגיל.

הרב יוסף דוב סולוביצ'יק, בכיר ההוגים היהודים במאה העשרים, נהג להסביר זאת בעזרת סיפור על המורה הראשון שלו לעברית, חסיד חב"ד שהותיר עליו בילדותו רושם כל ימחה כשסיפר לו שראש השנה הוא ההכתרה של ה'. "ומי מניח את הכתר על ראשו?" שאל החסיד, וענה: "אנחנו!" ועוד סיפור של הרב סולוביצ'יק על זיכרונות מתפילת לילה ראשון של ראש השנה שעשה בילדותו במניין חסידים:

4. ראו לעיל, הערה 2.

זה היום תחילת מעשיך

עודני יכול לחוש את האווירה הייחודית שאפפה את החסידים בשעה שאמרו את התפילות שבהן הכריזו על ה' כמלכם. ותיקי החסידים כינו לילה זה "ליל ההכתרה". יהודים עניים ועשוקים אלה, שסבל ומרורים היו שגרת יומם, הצליחו לחוות את הכתרת ריבון העולם ואת המשמעות האמיתית של תפילות המלכויות של ראש השנה.⁵

השופר בראש השנה הוא הדרך שלנו להשתתף בהכתרת ה'.

גלות ושיבה

יום השנה לבריאה, טקס חידוש המלוכה - כזה היה נשאר ראש השנה, אלמלא מאורע היסטורי מכריע אחד: גלות בבל. דבר אחד הוא להלל את העולם ההרמוני שה' ברא כאשר אנו מרגישים בעולם הזה בנוח, "בבית", ודבר אחר הוא לעשות זאת כאשר המציאות מזכירה לנו יום-יום שאין אנו בבית, שאנו זרים בארץ נוכרייה. דבר אחד הוא לחגוג את ריבונות האל כשאנו נהנים מריבונות לאומית משלנו, ודבר אחר לגמרי הוא לחגוג זאת כשאנו כפופים למעצמה אחרת. חורבן בית ראשון וגלות בבל היו לעם היהודי טראומה גשמית ורוחנית. הרגשתם האיומה של הגולים מונצחת במזמור קלז בתהלים: "עַל נְהָרוֹת בְּכָל יָשָׁבְנוּ גַם בְּכִינּוּ בְּזַכְרֵנוּ אֶת צִיּוֹן... אֵיךְ נָשִׁיר אֶת שִׁיר ה' עַל אֲדָמַת נְכָר?" (א-ד).

היהדות והעם היהודי עלולים היו לעבור מן העולם עם חורבנה של ממלכת יהודה, כפי שקרה כמאה וחמישים שנה קודם לכן לעשרת השבטים של ממלכת ישראל. אבל דבר אחד היה שונה. הזהות הדתית ביהודה הייתה חזקה. הנביאים, ממשה עד ירמיהו, דיברו על גלות ועל שיבה. כבר הייתה פעם אחת, בתקופה שמיוסף עד משה, שהעם חווה גלות ושיבה. ואם כך, התבוסה והעקירה אינן סוף דבר. יש תקווה. ולתקווה הזו קוראים תשובה.

התשובה היא בעת ובעונה אחת שיבה הביתה, כלומר מעשה גשמי - וחרטה ושינוי הלב וההתנהגות, כלומר מעשה רוחני. התורה כורכת אותם יחדיו בפועל "לשוב" מפני שהחטא גורם לגלות. אדם וחווה גלו מגן עדן אחרי שחטאו. קין, שרצח את אחיו, נידון לגלות מתמדת (בראשית ד, יב). רעיון הצדק בתורה מבוסס

⁵. Aaron Rakeffet-Rothkoff, *The Rav*, vol. 2, Hoboken, NJ: KTAV Publishing House, p. 171.

על העיקרון מידה כנגד מידה. חטא הוא החטאה: מעשה במקום הלא נכון. החטא משבש את ההרמוניה המוסרית בעולם.

אבל אלוהים סולח. ועובדה זו לברכה מצילה את העולם מהטרגיות. חז"ל אמרו שאלוהים ברא את התשובה לפני שברא את האדם.⁶ כוונתם היא שכאשר ברא אלוהים את האדם וחנון אותו ברצון חופשי, הוא ידע שהאדם יעשה שגיאות. הרי אין אנו מלאכים. אנחנו מועדים. אנחנו נופלים. מעפר הארץ אנחנו, ואל עפר נשוב ביום מן הימים. אלמלא התשובה והסליחה, מצבו של האדם היה בלתי נסבל. ועל כן, כאשר ברא אלוהים את האדם הוא ברא את אפשרות התשובה: אדם המכיר בטעויותיו וזכה למחילה. הגלות איננה גורל חרוץ. בשובנו אל אלוהים אנו מגלים שהוא שב אלינו. אנחנו יכולים לשקם את ההרמוניה המוסרית של העולם.

מכאן שברמה הלאומית, תשובה פירושה שני דברים שנעשים אחד: שיבה רוחנית אל אלוהים, ושיבה גשמית אל הארץ. כך ניסח זאת משה רבנו בפסוקי המפתח על התשובה בציבור:

וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ, וְהַשְׁבֹּתָ אֶל לְבָבְךָ בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה. וְשִׁבֹתָ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם, אֶתָּה וּבְנֶיךָ, בְּכֹל לְבָבְךָ וּבְכֹל נַפְשֶׁךָ. וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וּקְבַצְךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְצִיחָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה. אִם יִהְיֶה נִדְחָךָ בְּקִצְהָ הַשָּׁמַיִם מִשָּׁם יִקְבְּצֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ (דברים ל, א-ד).

זו הייתה התיאוריה; זו הייתה התקווה. השאלה הייתה: האם אכן כך יקרה? והינה כך קרה. גולי בבל שבו לארץ ישראל, ושיבתם זכתה לביטוי טקסי באחד האירועים המעצבים של ההיסטוריה היהודית. הדבר היה בימי עזרא ונחמיה בעיצומו של ראש השנה.

ההתחדשות הגדולה

היהודים שבו מגלות בבל: לא כולם, אך רבים. המקדש ההרוס שב ונבנה. אך בעם עוד שררו בוקה ומבולקה. ידיעת התורה הייתה מועטה. רבים התבוללו באוכלוסייה

6. נדרים לט ע"ב.

זה היום תחילת מעשיך

המקומית בנישואי תערוכות. גם ידיעת העברית דעכה: "ובנייהם חצי מדבר אשדודית ואינם מפירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם" (נחמיה יג, כד). ביום האחד כחודש השביעי הקהילו עזרא הסופר ונחמיה הפחה את העם בשער המים בירושלים. עזרא עמד על מגדל עץ וקרא בקול מספר התורה, ולוויים תרגמו את הנאמר באוזני הקהל והסבירוהו. כשהשומעים החלו להבין כמה התרחקו מייעודם האלוהי, הם פרצו בכבי:

ואזני כל העם אל ספר התורה... ויאמר נחמיה הוא התרשטא ועזרא הפהן הספר והלויים המבינים את העם לכל העם, "היום קדש הוא לה' אלהיכם; אל תתאבלו ואל תבכו". כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה. ויאמר להם, "לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו, כי קדוש היום לאדנינו. ואל תעצבו, כי חדות ה' היא מעזכם". והלויים מחשים לכל העם לאמר, "הסו, כי היום קדש, ואל תעצבו". וילכו כל העם לאכל ולשתות ולשלח מנות ולעשות שמחה גדולה, כי הבינו בדברים אשר הודיעו להם (נחמיה ח, ג, ט-יב).

ראש השנה הוא (שהתמשך על פני יומיים, שכן העם חזר למחרת היום להמשיך בקריאה) היה ליום של חידוש הברית, ליום תחילתה של תקופת התחדשות-התקדשות לאומית. זו הייתה נקודת מפנה בתולדות היהודים, ולא יהיה מוגזם לומר שהמאורע הציל את היהודים ואת היהדות מהיעלמות.

עזרא ונחמיה הבינו שהזהות הדתית היא גרעין שרידותו של עם ישראל. מאות שנים קודם לכן, בימי פיצול הממלכה, היה עם ישראל נתון, בעצם, למעין ניסוי מבוקר לגילוי סוד ההישרדות האומית. ממלכת ישראל נכבשה בידי אשור. תושביה שהוגלו נטמעו ברובם באוכלוסייה הסובבת ונעלמו. אלה הם עשרת השבטים האבודים. ממלכת יהודה נכבשה אף היא כעבור שנים, הפעם בידי בבל, ואף תושביה הוגלו, אך הם שמרו על זהותם. בהשראת אישים כגון הנביא יחזקאל הם למדו תורה. הם התפללו. הם הקשיבו לנביאים שאמרו להם כי הברית עם אלוהים עודנה תקפה. הם נשאר ייחודיים. תעיד על כך עצם העובדה שעד היום אנו קרויים יהודים - בני ממלכת יהודה.

עזרא ונחמיה ראו כמה עגום מצב הזהות היהודית בקרב היהודים בארץ ישראל, והבינו כי דרוש מיזם גדול של תחייה דתית. תחילתו הייתה באותה קריאה פומבית בתורה בראש השנה: מפעל חינוך-המבוגרים הלאומי הראשון בהיסטוריה. הם הקדימו את בני זמנם בהבנה כי כוחו של עם ישראל טמון לא רק בחומות ובלוחמים אלא

גם בזהות ובחומה הרוחנית. עזרא היה טיפוס חדש בהיסטוריה: "סופר". המורה כגיבור לאומי.

לאורך חמש מאות השנים הבאות הופיעו לאיטם מוסדות חדשים, בראשם בית הכנסת ובית המדרש, שעתידים היו לאפשר ליהדות לשרוד גם לאחר תבוסות צבאיות ומדיניות חמורות. אל האסונות הלאומיים הכבדים של שתי המאות הראשונות לספירה, חורבן הבית השני וכישלון מרד בר-כוכבא, הגיעו היהודים מוכנים מבחינה זו: הם היו עתה אומה שגיבוריה הם מורים, שמבצריה הם בתי הספר, ושתשוקתה אל הלימוד ואל חיי הרוח. תמורה זו היא ההסבר לתופעה שאין לה אח ורע: עם המצליח להתקיים לאורך אלפיים שנות גולה בלי שזהותו תישחק. זה התחיל באותה אספה בא' בתשרי, כשעזרא קרא לעם לשוב אל שליחותו העתיקה, והעם בכה כשהבין כמה התרחק מהתורה, חוקתו הלאומית.

כך נולד החיבור בין ראש השנה לבין התשובה, השיבה הלאומית. הרמב"ן, במאה השלוש-עשרה, היטיב מכולם להבין ששיבת ציון וחידוש הברית היו התגשמות נבואתו של משה על השיבה - שעל פי הרמב"ן היא המקור למצוות התשובה (בפירושו לדברים ל, ב).

אחריותו של הפרט

לגלות בכל הייתה תוצאה נוספת. בהיותו אומה בארצה חווה עם ישראל את גורלו באופן קיבוצי. מלחמה ושלום, עוני ושגשוג, רעב או שובע - אלה הם דברים שאומה חווה כאומה. התורה מתעניינת מאוד בגורלם ובכבודם של יחידים, אבל היא בראש ובראשונה ברית של אלוהים עם האומה כמכלול.

בגולה משתנים פני הדברים. העם כבר איננו אדון לגורלו. הוא חווה את גורלו בעיקר כקבוצה של יחידים. עודנו אומה, אבל אומה פצועה, אומה שאינה בבית ואינה מרגישה בבית. אז, בגלות בכל, עלה רעיון שהתקיים ביהדות גם קודם לכן ולבש משמעות חדשה. איש המפתח בהנחלת המסר הזה לגולים היה כוהן ונביא שישב איתם בבבל: יחזקאל.

יחזקאל הזכיר לעם את כוחה של האחריות האישית ואת אפשריותה. בעשותו כן נתן לרעיון התשובה ביטוי חדש, שנותר במלוא טעמו עד עצם ימינו אלה. העיקרון הראשון שהוא לימד את העם כבר הוטעם בפי בן זמנו המבוגר ממנו, הנביא ירמיהו, והוא שכל אדם אחראי לחטאיו שלו, לא לחטאי אחרים:

זה היום תחילת מעשיך

הנִפְּשׁ הַחַטָּאת - היא תמות. בן לא ישא בעון האב, ואב לא ישא בעון הבן. צדקת הצדיק עליו תהיה, ורשעת הרשע עליו תהיה (יחזקאל יח, כ).

מכאן ממשיך יחזקאל ומנסח במדויק את רעיון התשובה:

והֲרַשַׁע כִּי יֵשׁוּב מִכָּל חַטָּאתָיו אֲשֶׁר עָשָׂה, וְשָׁמַר אֶת כָּל חֻקוֹתַי, וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וְצִדְקָה - חִיָּה יְחִיָּה לֹא יָמוּת. כָּל פְּשָׁעָיו אֲשֶׁר עָשָׂה לֹא יִזְכְּרוּ לוֹ; בְּצִדְקָתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה יְחִיָּה. "הַחֲפִיץ אַחֲפִיץ מוֹת רָשָׁע?" נֹאם אֲדֹנָי ה', "הַלּוֹא בְּשׁוּבוֹ מִדְּרָכָיו וְחִיָּה!" (שם, כא-כג).

זהו זה. לא מקדש, לא קורבן חטאת, לא כופר נפש, לא טקס כפרה, אלא פשוט מעשה השיבה מן החטא, מעשה התשובה: נטישת החטא ואימוץ דרכי התנהגות טובות וישרות. פסוקים אלה ופסוקים נוספים מספר יחזקאל היו לבסיס תורת התשובה של חז"ל.

יחזקאל מייחס זאת לשופר:

וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי לֵאמֹר: בֶּן אָדָם, דַּבֵּר אֶל בְּנֵי עַמְּךָ וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם, "אֲרִיץ כִּי אָבִיא עֲלֵיָהּ חֶרֶב, וְלָקַחְתִּי עִם הָאֲרִיץ אִישׁ אֶחָד מִקְצֵיהֶם וְנִתְּנָו אֶתוֹ לָהֶם לְצַפָּה. וְרָאָה אֶת הַחֶרֶב בָּאָה עַל הָאֲרִיץ וְתָקַע בְּשׁוֹפָר וְהִזְהִיר אֶת הָעָם. וְשָׁמַע הַשְּׂמִיעַ אֶת קוֹל הַשׁוֹפָר וְלֹא נִזְהַר וְתִבּוֹא חֶרֶב וְתִקְחֶהוּ - דָּמוֹ בְּרֹאשׁוֹ יִהְיֶה..." (יחזקאל לג, א-ד).

משימתו של הנביא היא לתקוע בשופר כדי להזהיר את בני עמו כי הם עומדים להיענש על חטאיהם וכי רק אם יעשו תשובה יינצלו מן הרעה. יחזקאל אינו היחיד המדבר בהקשר כזה על שופר. ישעיהו התנבא: "קרא בגרון אל תחשך, כשופר הרים קולך, והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם" (נח, א). הושע (ח, א), יואל (ב, א, טו) ועמוס (ג, ו) - כולם הבינו את קול השופר כקול אזהרה מפני מלחמה ממשמשת ובאה, שהיא מצידה אות לכך שהעם חטא. אך יחזקאל, יותר מכל קודמיו, העמיד את דוקטרינת התשובה המוכרת לנו היום - כדבר שעושים יחידים ועושה אומה, כשינוי תודעתי ומעשי שתחילתו בקול השופר.

יום הדין

כך הגיעה צורתו הבסיסית של ראש השנה מידי אפשרות לידי ממשות. מה שהיה במקורו חג לציון הבריאה האלוהית וריבונות האל, והשופר נלווה אליו כתרועת הכתרה למלך, נעשה גם - בחותם ידם של הנביאים, של גלות בבל ושל שיבת ציון - ליום של חידוש ההתקדשות הלאומית והאישית, יום להתבוננות בחטאים ופנייה מהם והלאה, לעתיד של מחויבות חדשה.

את קווי המתאר הללו מילאו חכמינו בפרטים ובצבע. תחילה טבעו את השם "ראש השנה". חז"ל הכירו בארבעה ראשי שנים: אחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים, אחד באלול ראש השנה למעשר בהמה, אחד או חמישה עשר בשבט ראש השנה לאילן, ואחד בתשרי "לשנים ולשמיטין וליובלות"⁷. אך רק אחד בתשרי הוא שקיבל את השם "ראש השנה" ללא תוספות.

המשנה קובעת שבראש השנה "כל באי עולם עוברים לפניו", כלומר לפני ה'.⁸ איך הם עוברים? תלוי בנוסח המדויק של המילה הבאה, או המילים הבאות, במשנה. בידינו שני נוסחים: "כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון", ו"כל באי עולם עוברים לפניו כבנומרון". "נומרון" היא כנראה מילה שנגזרה מיוונית ועניינה גודל - "כחיילות של בית דוד", כדברי הגמרא.⁹ לנוסח החלופי, "כבני מרון", נותנת הגמרא שם שני פירושים אפשריים. האחד הוא "כבני אמרנא", כלומר ככשים העוברים בשורה כדי שהרועה יספור אותן; והשני: "כמעלות בית מרון", משעול צר שבו, כדברי רש"י, אין שניים יכולים ללכת זה לצד זה.

הקריאה הראשונה, "כחיילות של בית דוד", רואה את ראש השנה בעיקר כחג של המלכת ה'. ה' הוא מלך, השופר מכריז על הגעתו, ואנו, נתיניו וחייליו, נקהלים להצדיע לו. ואילו הקריאות האחרות רואות את ראש השנה בעיקר כיום דין, יום שבו ה' שופט אותנו אחד אחד. פסוק מן התורה המתאר את ארץ ישראל כ"אַרְץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דָּרַשׁ אֹתָהּ, תִּמְיֵד עֵינֶי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מֵרְשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרֵית שָׁנָה" (דברים יא, יב) מתפרש בגמרא כרומז לכך ש"מראשית השנה נידון מה יהא בסופה".¹⁰ חז"ל פיתחו, בהקשר של ראש השנה, עוד מושג מן המקרא: ספר החיים. כאשר משה מתחנן לה' שישלח לעם על חטא העגל הוא אומר, "וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם,

7. משנה, ראש השנה א, א.

8. שם א, ב.

9. ראש השנה יח ע"א.

10. שם ח ע"א.

זה היום תחילת מעשיך

וְאִם אֵין מְחַנֵּי נָא מִסְפָּרָךְ אֲשֶׁר כְּתַבְתָּ (שמות לב, לב). בתהלים מבקש דוד מה' על הרשעים, "יִמְחוּ מִסְפָּר חַיִּים וְעַם צְדִיקִים אֶל יִכְתְּבוּ" (סט, כט).

מפורסמת הסצנה של הקריאה בספר הזיכרונות במגילת אסתר: "בְּלִילָהּ הַהוּא נִדְדָה שְׁנַת הַמֶּלֶךְ, וַיֹּאמֶר לְהִבִּיא אֶת סֵפֶר הַזִּכְרֹנוֹת דְּבָרֵי הַיָּמִים וַיְהִי נִקְרָאִים לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ" (ו, א). מזמן לזמן היה המלך קורא תיעוד של מאורעות שהיו וחרץ עליהם את דינו, לעונש או לשכר.

רבי יוחנן גרס כי בראש השנה נפתחים בשמיים שלושה ספרים – אחד לרשעים גמורים, אחד לצדיקים גמורים ואחד לבינוניים. הצדיקים הגמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים, הרשעים הגמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה, ואילו הבינוניים תלויים ועומדים עד יום כיפור, ואז "זכו – נכתבין לחיים, לא זכו – נכתבין למיתה".¹¹ מנהג נאה ומקובל הוא לאחל איש לרעהו בלילה הראשון של השנה להיכתב ולהיחתם לחיים טובים לאלתר – ובמשתמע לרמוז לו שהוא צדיק גמור. מי שרץ את חברו לכף זכות, אנו מאמינים, נידון כך גם הוא עצמו.

התלמוד הבבלי והתלמוד הירושלמי מציינים שניהם שאת גזר הדין, יהיה אשר יהיה, יש מעשים שיכולים לשנות ולבטל, או לפחות להמתיק במשהו. התלמוד הבבלי מונה ארבעה דברים הקורעים גזר דינו של אדם: "צדקה, צעקה, שינוי השם ושינוי מעשה"; ויש המוסיפים חמישי: "שינוי מקום".¹² התלמוד הירושלמי מונה שלושה: תפילה, צדקה ותשובה,¹³ ואת שלושתם הוא לומד מתשובת ה' לתפילתו של המלך שלמה בחנוכת המקדש:

וַיִּכְנְעוּ עַמִּי אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עֲלֵיהֶם, וַיִּתְפַּלְלוּ וַיִּבְקְשׁוּ פָנַי וַיִּשְׁבוּ מִדְּרָכֵיהֶם הָרָעִים – וַאֲנִי אֲשַׁמֵּעַ מִן הַשָּׁמַיִם וְאֶסְלַח לְחַטָּאתָם וְאֶרְפָּא אֶת אַרְצָם (דברי הימים ב' ז, יד).

כל המוטיבים שהזכרנו – מלכות ה', היותו שופט כל הארץ, פתיחת הספרים שמעשינו ודיננו נכתבים בהם, קול השופר המזעזע אפילו את המלאכים, הרועה המונה את צאנו, כתיבת הדין בראש השנה וחתימתו ביום כיפור, כוחן של התשובה, התפילה והצדקה להעביר את רוע הגזרה – כולם יחדיו מוצאים מקום בפיוט אדיר הרושם

11. שם טז ע"ב.

12. שם.

13. ירושלמי, תענית ב, א.

"ונתנה תוקף", המצייר תמונה חיה מאין כמוה של ראש השנה בבית דין של מעלה, ככל שהדמיון האנושי יכול להגיע.

עברנו דרך ארוכה מתחנת המוצא שלנו, ראש השנה כמועד בריאת העולם, אך מדרש חז"ל נאה מחזיר אותנו לנקודת ההתחלה הזו. לדעת רבי אליעזר, היום הראשון בבריאת העולם היה כ"ה באלול, וא' בתשרי הוא היום השישי, יום בריאת האדם. ביום הזה נבראו אדם וחוה, ובו ביום חטאו. ובכל זאת אלוהים סלח להם, או לפחות המתיק את עונשם. בציווי המקורי התרה "ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות" (בראשית ב, יז). אדם וחוה אכלו ממנו אך לא מתו. עונשם היה רב, אך קל יותר. כנראה נסלח להם. ממשיך המדרש:

אמר הקדוש ברוך הוא לאדם, "זה סימן לבניך: כשם שעמדת לפני בדין היום הזה ויצאת בדימוס (כלומר חננתי אותך), כך עתידין בניך לעמוד לפני בדין ביום זה ויוצאין לפני בדימוס. אימתי? 'בחדש השביעי באחד לחדש'".¹⁴

בראש השנה אנחנו דומים לאדם וחוה, נציגו המובהקים של המין האנושי. אולי חטאנו. אולי איבדנו את גן העדן של התום. לכולנו זה קורה. אבל אנחנו חיים. אנחנו חיים באור ה' ובנדיבות חמלתו. בפשוטה ובמרגשת בתפילות אנו פונים שוב ושוב אל ה' במטבע שטבע רבי עקיבא: "אבינו מלפנו".¹⁵ ה' הוא מלכנו, ריבון העולם, מחוקקנו העליון, השופט המוציא דין צדק. אבל הוא גם אבינו ואנו ילדיו – וכלום יכול אב לחסוך חמלה מילדיו? שוב ושוב הוא סולח לנו, וסבלנותו אינה כלה. הורים אנושיים עלולים לאבד את אמונתם בילדם, אך אלוהים – לעולם לא. "כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני" (תהלים כז, י).

עבר, הווה ועתיד

כל הרעיונות הללו הותירו את חותמם במחזור והם מופיעים בתפילותינו, בייחוד בחלק המרכזי בתפילת העמידה של מוסף – החלק שבין שלוש ברכות השבח לבין שלוש ברכות ההודיה. בכל יתר החגים נמצאת בחלק אמצעי זה ברכה אחת, ברכת

14. ויקרא רבה כט, א.

15. תענית כה ע"א.

זה היום תחילת מעשיך

קדושת היום. רק בראש השנה הופכת תפילת העמידה, "תפילת שבע" ככינויה בשבתות ובמועדים אחרים, ל"תפילת תשע" - שכן בחלקה המרכזי יש הפעם שלוש ברכות ולא רק אחת: מלכויות, זיכרונות ושופרות. שלוש אלו באות כנגד שלושת הזמנים במשפט שהוא ליקוט מכמה פסוקי מקרא - ה' מְלֶךְ, ה' מְלֶךְ, ה' ימלוך לעולם ועד.

ברכת מלכויות באה כנגד ההווה. ה' מְלֶךְ. ברכת זיכרונות באה כמובן כנגד העבר. וברכת השופרות עוסקת בעתיד. השופר הוא תמיד סימן לדבר העומד לבוא: התרעה על בוא הקרוב של מלך, אזהרה מפני סכנה ממשמשת לבוא, או צלילו של משפט העומד להתחיל.

התשובה מחדדת את רגישותנו למלוא משמעותו של הזמן. יש אנשים הנתונים אך ורק בהווה, ואין לחייהם משמעות כוללנית. הם מגיבים, לא פועלים. הם נמצאים בנסיעה שאין לה יעד סופי. הם "כִּמְצֵא אֲשֶׁר תִּדְפְּנוּ רוּחַ" (תהלים א, ד). להיות יהודי הוא להימצא תמיד במודעות לעבר ולעתיד גם יחד: לעבר ולעתיד של חיינו האישיים, של עמנו העתיק ועדיין צעיר, ושל האנושות כולה.

התשובה אומרת לנו שעברנו אינו קובע את עתידנו. אנחנו יכולים להשתנות. אנחנו יכולים לנהוג בפעם הבאה אחרת מכפי שנהגנו בפעם הקודמת. אם זמן אחד מעצב את אופיו של זמן אחר, הרי זה דווקא, במפתיע, העתיד המעצב את העבר. הנחישות שלנו לצמוח כבני אדם, המחויבות שלנו לחיים נאמנים, רגישים והוגנים יותר בשנה הבאה, נותנת לנו אומץ וכנות להתמודד עם עברנו ולהכיר בפגמיו. התשובה שלנו וסליחתו של הקב"ה פירושו שאיננו שבויים בידי העבר שלנו. ביהדות, החטא חיצוני לאדם: הוא דבר שאדם עושה, לא דבר שאדם הינו. לכן גם משחטאנו נפשנו נותרה שלמה ואנו יכולים להכיר בחטא, לעזוב אותו ולהמשיך קדימה.

קודמי בתפקיד הרב הראשי לבריטניה, הרב הלורד יעקובוביץ', אמר דבר עמוק על ראש השנה. ימי ראש השנה הם הראשונים בעשרת ימי תשובה, ועל כן מפתיע שאין בהם וידוי מפורש ותפילות של תשובה ובקשת מחילה כגון אלה הגודשים את תפילת יום כיפור. מדוע? לדבריו, את התשובה מניעים שני הלכי נפש שונים - מחויבות לעתיד וחרטה על העבר. יום כיפור מתמקד בעבר, ואילו ראש השנה פניו אל העתיד: הוא "ראש", ראשיתה של השנה המתחילה בו (ועל כך אוסיף כי זה גם עניינו של השופר, שכאמור מסב את תשומת ליבנו אל העתיד). החג העוסק בעתיד משובץ בלוח השנה לפני החג שעניינו העבר: ללמדנו שהחלטתה לתקן את דרכינו בעתיד קודמת לרגשות החרטה על העבר.

מה אומר לנו ראש השנה

אם כן, מה אומר לנו ראש השנה? מה הוא מבקש להזכירנו? איך בכוחו לשנות את חיינו?

גאונותה של היהדות טמונה בין היתר בכך שהיא נוטלת אמיתות נצחיות ומתרגמת אותן לחוויות מעשיות הנחוות על ציר הזמן. לתרבויות אחרות יש מערכות מובנות של פילוסופיה ותיאולוגיה והגות מופשטת. היהדות מעדיפה את האמת הנחוות על פני האמת שרק נהגית. יוון העתיקה יצרה את החשיבה הלוגית; היהדות יצרה את החשיבה הכרונולוגית, את האמת המשועתקת אל לוח השנה. ראש השנה, יום ההולדת לכריאת האדם, מזמין אותנו לחיות ולהרגיש את המצב האנושי בדרכים ציוריות.

הדבר הראשון שחג זה מלמדנו הוא שהחיים קצרים. תעלה תוחלת החיים ככל שתעלה, עדיין לא יוכל אדם להשיג במהלך חייו את כל היעדים שהוא עשוי להעלות בדעתו. "ונתנה תוקף" שר על עראיות חיינו בפתוס מצמית:

אָדָם יִסְוֹדוּ מֵעֶפֶר וְסוֹפוֹ לְעֶפֶר. בְּנִפְשׁוֹ יָבִיא לְחָמוֹ. מִשׁוּל כְּחָרָס הַנְּשֶׁבֶר, כְּחֻצִיר
יָבֵשׁ וְכֻצִּיץ נוֹבֵל, כְּצֵל עוֹבֵר וְכַעֲנָן כְּלָה וְכָרוּחַ נוֹשֶׁבֶת וְכַאֲבָק פּוֹרֵחַ וְכַחֲלוֹם
יֵעוֹף.

החיים הללו הם כל אשר לנו. איך ראוי שנשתמש בהם? אנחנו יודעים שלא עלינו המלאכה לגמור – אך גם איננו בני חורין להיבטל ממנה. זוהי האמיתה הראשונה שראש השנה מלמדנו.

האמיתה השנייה היא שהחיים עצמם, כל נשימה שאנו נושמים, הם מתת האל. כאמור בתוספת לברכת אבות בתפילת העמידה בעשרת ימי תשובה:

וְזָכְרָנוּ לְחַיִּים, מְלֶךְ חַפְצֵן בְּחַיִּים, וְכִתְּבָנוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים – לְמַעַנְךָ, אֱלֹהִים חַיִּים.

החיים אינם דבר מובן מאליו. אם נראה אותם ככאלה, לא נדע להוקירם. מתנת החיים, אומר הרמב"ם, היא הגדולה במתנות שנותן לנו אלוהים, וכל יתר הדברים שניים לה. דתות אחרות מחפשות את אלוהים בשמיים, או בחיים שלאחר המוות, בעבר הרחוק או בעתיד הרחוק. כאן הסבל, ושם הגמול; כאן התוהו, ושם הסדר; כאן הכאב, שם המרפא; כאן העוני, שם השפע. ואילו היהדות, באורח בלתי נלאה, מחפשת את אלוהים

זה היום תחילת מעשיך

בחיי הכאן והעכשיו שעל פני האדמה. כן, אנו מאמינים בחיים שלאחר המוות, אך את הגדולה האנושית האמיתית אנו מוצאים בחיים שלפניו.

שלישית: אנחנו חופשיים. היהדות היא דתו של האדם החופשי הנענה מתוך חופש לאלוהי החופש. איננו נתונים בצבת החטא. איננו בובות בידי כוחות כלכליים, דחפים פסיכולוגיים או גנים הקובעים את התנהגותנו. עצם העובדה שאנחנו יכולים לעשות תשובה, שאנחנו יכולים לנהוג מחר אחרת מכפי שנהגנו אתמול, מלמדת שאנחנו חופשיים. רעיון זה מוקשה בעיני פילוסופים ומדענים. אבל היהדות עומדת עליו, ואבותינו הוכיחו אותו כאשר קראו תיגר על כל חוקי ההיסטוריה, שָׁרְדוּ נגד כל הסיכויים, וסירבו להשלים עם תבוסות.

רביעית: לחיים יש משמעות. איננו רק תאונות של חומר, פריו של עולם שהתהווה בלי שהיה לכך טעם ואשר ביום מן הימים, גם זאת בלי טעם, יחדל להיות. אנחנו כאן מפני שאלוהי אוהב ברא את העולם ואת החיים ואתנו – אלוהי היודע את פחדינו, שומע את תפילותינו, מאמין בנו יותר מכפי שאנו מאמינים בנו-עצמנו, אלוהי הסולח לנו כשאנו כושלים, מרים אותנו כשאנו נופלים ונותן לנו כוחות לגבור על הייאוש. ההיסטוריון פול ג'ונסון כתב פעם: "אין עוד עם שדָּבַק כיהודים באמונה שלהיסטוריה יש תכלית ולאנושות יש ייעוד". הוא פירט ואז סיכם: "היהודים הם אפוא עמוד-הציר של המאמץ לנסוך על חיי האדם הוד של ייעוד".¹⁶ וגם זו היא מן האמיתות שמלמד אותנו ראש השנה.

חמישית: החיים אינם קלים. היהדות אינה רואה את העולם במשקפיים ורודים. סבלם של אבותינו מרחף על פני תפילותינו. העולם שאנו חיים בו איננו העולם שראוי כי יהיה. זהו הטעם לכך שלמרות כל הפיתויים, היהדות לא הסכימה אף פעם לומר שימות המשיח הגיעו – ועם כל זה היא מחכה למשיח בכל יום שיבוא. כשהיהודים יצאו לגלות יצאה עמהם השכינה. ה' תמיד איתנו: "קְרוֹב ה' לְכָל קְרָאִיו, לְכָל אֲשֶׁר יִקְרָאָהוּ בְּאֵמֶת" (תהלים קמה, יח). הוא אולי מסתיר את פניו, אבל הוא כאן. הוא אולי שותק, אבל הוא מקשיב לנו, שומע את קולנו ורופא לנו באופן שלעיתים איננו מבינים אותו בעת התרחשו, אלא רק במבט לאחור.

שישית: החיים יכולים להיות קשים ועדיין מתוקים, כמו החלה והתפוח של ראש השנה שאנו טובלים בדבש. היהודים אף פעם לא היו צריכים הון כדי להיות עשירים ולא עוצמה כדי להיות חזקים. להיות יהודי הוא להיות בשביל הדברים הפשוטים: האהבה שבין איש לאשתו, החיבור המקודש בין הורים לילדיהם, ומתנת

¹⁶ Paul Johnson, *A History of the Jews*, London: Phoenix, 2004, Prologue, p. 2.

הקהילה - אשר בה אנו עוזרים ונעזרים גם יחד, ובה אנו לומדים שהשמחה מוכפלת והיגון נחצה כאשר חולקים אותם עם אחרים. להיות יהודי הוא לתת צדקה ולגמול חסדים. להיות יהודי הוא ללמוד ולעולם לא להפסיק לבקש דעת, להתפלל ולא לחדול להודות, לעשות תשובה ולא להפסיק לצמוח. באלה טמונים סודות השמחה. העולם ידע תרבויות נהנתניות הסוגדות לעונג ותרבויות סגפניות המתכחשות לו, אך ליהדות גישה אחרת לגמרי: לקדש את העונג על ידי עשייתו לחלק מעבודת האלוהים. החיים מתוקים כאשר האלוהי נוגע בהם.

שביעית: חיינו הם יצירת האומנות הגדולה ביותר שניצור אי פעם. הרב יוסף דוב סולוביצ'יק, באחד מחיבוריו המוקדמים, דיבר על "איש ההלכה" ועל כמיהתו ליצור, להוליד דבר מה חדש ומקורי. גם ה' כמה שניצור ועל ידי כך ניעשה שותפו במלאכת החידוש. "עיקר העיקרים הוא שהאדם חייב ליצור את עצמו".¹⁷ זו מהות התשובה: מעשה של יצירת עצמנו מחדש. כאותו צייר הצועד צעד לאחור כדי לראות את מלוא התמונה שיצר על הבר, בראש השנה אנו צועדים צעד לאחור ומתבוננים בכך חיינו, לראות מה עלינו לשנות כדי שהתמונה תהיה מושלמת.

שמינית: אנחנו מה שהיננו בגלל אלה שכאו לפנינו. חיינו אינם חלקיקים מבודדים. כל אחד מאיתנו הוא אות בספר החיים של אלוהים. אותיות הן נשאות של משמעות, אך אין לאות הבודדת משמעות כשהיא לעצמה. רק כאשר האותיות מצטרפות למילים, והמילים למשפטים, והמשפטים לפסקאות, יש סיפור. ולהיות יהודי הוא להיות חלק מהסיפור המוזר ביותר, העתיק ביותר, הבלתי צפוי ונוגד-האינטואיציה מכל הסיפורים שהיו אי פעם: סיפורו של עם זעור, חסר-בית לאורך נתחים נכבדים מתולדותיו, שבכל זאת האריך ימים הרבה יותר מהעצמות שבאימפריות - מצרים, אשור, בבל, יוון ורומא בעת העתיקה, האימפריה הנוצרית והח'ליפות האסלאמית בימי הביניים, והרייך השלישי וברית המועצות בדורותינו. כל אחת מהן חשבה בתורה שהיא בת אלמוות. כולן חלפו מהעולם. רק עם ישראל עוד חי. בראש השנה אנו זוכרים את אלה שחיו לפנינו, ומבקשים מה' לזכרם למעננו: את אברהם ויצחק, את שרה וחנה ורחל, את בני ישראל בימי משה ואת היהודים שבכל דור ודור, שכל אחד מהם הותיר איזו טביעת-מורשת חיה בתפילות שאנו אומרים או במנגינות שאנו שרים בהן את התפילות הללו. ובאחד הפסוקים המרגשים ביותר בכרכת זיכרונות שבמוסף אנו שבים אל המילים הנשגבות שאמר ה' בפי הנביא

17. הרב יוסף דוב הלוי סולוביצ'יק, "איש ההלכה", בתוך איש ההלכה - גלוי ונסתר, ירושלים: ההסתדרות הציונית העולמית, תשנ"ב, עמ' 92.

זה היום תחילת מעשיך

ירמיהו (ב, ב): "זְכַרְתִּי לְךָ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ, אֲהַבְתָּ כְּלוּלְתֵיךָ, לְכַתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר בְּאַרְצוֹ לֹא זָרוּעָה". אבותינו חטאו לפעמים, אך לא חדלו אף פעם ללכת אחר ה', גם כשהדרך הייתה קשה כדרך המדבר והיעד היה רחוק. איננו מתחילים מאפס. ירשנו עושר, אך לא בחומר אלא ברוח. אנחנו יורשי גדולתם של אבותינו.

תשיעית: אנחנו יורשיה של גדולה מסוג נוסף - זו של התורה ושל תביעותיה הרמות, ערכיה התובעניים, מערכת המצוות שלה, אתגריה העיוניים והקיומיים. היהדות מבקשת מאיתנו דברים גדולים, ועל ידי כך מגדילה אותנו. אנו צומחים אל גובה האידיאלים שאנו חיים למענם - והאידיאלים של התורה אכן גבוהים מאוד. אנחנו בנים לה' אלוהינו, אמר משה רבנו (דברים יד, א). אנו נקראים להיות עדין, שגריריו בעולם, אמר הנביא ישעיהו (מג, י). פעם אחר פעם עשו יהודים דברים שנחשבו בלתי אפשריים. בשם הרוח הם יצאו ללחום בבעלי הכוח. הם נאבקו נגד העבדות. הם הראו שאפשר לתפקד כאומה גם בלי ארץ, להשפיע על העולם גם בלי כוח, להיחשב לכת המנודים העולמית בלי לאבד את הכבוד העצמי. הם האמינו אמונה שלמה כי יום יבוא והם ישובו לארצם, ואף כי תקווה זו נראתה אבסורד בא היום והיא התממשה. מלכותם אולי השתרעה על ד' אמותיהם, אך הם ראו עצמם מלכים של חלל אינסופי. היהדות מעמידה רף גבוה, ואף כי אנו כושלים תדיר מהגיע אליו - באים ראש השנה ויום הכיפורים ונותנים לנו להתחיל מחדש, מתוך טהרה וכפרה ומחילה, ולהיות נכונים לאתגר הבא, לשנה הבאה.

ולבסוף - קול השופר המבקיע את עורלת ליבנו. זוהי צעקה חסרת מילים בדת של מילים. זהו קול המופק מהרוח הנושבת מפינו, כמו לומר לנו שהחיים הם רוח נושבת וחלום יעוף - אך רוח זו היא רוח האלוהים שבתוכנו: "וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשֵׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה" (בראשית ב, ז). אנחנו עפר מן האדמה, אך בתוכנו נשמת החיים שנפח בנו אלוהים.

בין שהשופר הוא צעקתנו אל ה' בין שהוא צעקת ה' אלינו, הינה בתקיעה ובשברים ובתרועה הללו, בקריאה וביפחה וביכבה, מצוי כל הפתוס שבמפגש בין אלוהים לאדם: אותו מפגש שבו מבקש האלוהים מאיתנו לקחת את תשורתו לנו, את החיים, ולקדשה כמעשים המכבדים אותו ואת עצמנו העשויים בצלמו. אנו גוברים על המוות לא באמצעות חיי נצח, אלא באמצעות חיים על פי ערכי נצח; בעשיית מעשים ברוכים שיוסיפו לחיות אחרינו; ובהתקשרותנו, בני החלוף החיים באמצע הזמנים, עם האלוהים החי מעבר לזמן - "אֱלֹהִים חַיִּים וְמִלְךְ עוֹלָם" (ירמיהו י, י). המילה "להתפלל" באה מהשורש פל"ל, לשון פלילים, ומובנה המדויק הוא "לשפוט את עצמנו". בראש השנה אנחנו עומדים במשפט. אנחנו יודעים את אשר

יש לדעת. ואף כי אנו יודעים על עצמנו רעות, ה' רואה את המיטב שבנו; וכשאנו פותחים אליו את ליבנו, הוא נוסך בנו כוח להיעשות למה שהיננו באמת. מי שחוה את ראש השנה במלוא עומק משמעותו מגיע אל השנה החדשה טעון, מומרץ, ממוקד ומחודש, ספוג בידיעה כי להיות יהודי הוא לחיות לנוכח שכינת האל, לקדש את החיים למענו, ולרומם את חייהם של אחרים; כי המקום שאנו מביאים בו ברכה אל חיי הזולת הוא המקום שאלוהים, אל חי, איווה לו למשכן.